

OSMANLI DOĞMAK SURİYELİ OLMAK; İMPARATORLUĞUN SONUNDA SINIR GEÇİŞKENLİĞİ*

Ü. Gülsüm POLAT¹

Öz

XX. Yüzyılın başında Osmanlı hakimiyetinde Bereketli Hilal bölgesi önemli bir zenginlik kaynağı ve önemli bir merkezdi. I. Dünya Savaşı ile bölgenin hakimiyeti önemli ölçüde kaybedilirken Osmanlı/Türk ve Arap sınırını belirleyen unsurların mobilizasyonu bölgeden olmayan İngiltere ve Fransa gibi güçlerin başa çıkmak zorunda olduğu meselelerden birisiydi. 1919 Aralığında başlayıp 1920 ortalarına kadar aktif biçimde süren Deyrizor hareketi bu sınır geçişkenliğinin en dikkat çekici örneklerindendi. Bu hareketi gerçekleştiren Ramazan Salaş ve beraberindeki isimlerin ve kabilelerin Osmanlı/Türk otoriteleriyle iletişimi olmakla birlikte savaş sonrası muğlak sınırlar tüm planları şartlara göre değiştirmeyi gerektirmekteydi. Yine de savaşın sonunda bölgeden olmayan İngiltere ve Fransa için Ramazan Salaş gibi Osmanlı geçmişi, imparatorluk aşiret mekteplerinde eğitimi olan ve son dönem Osmanlı harplerinde gayrinizami garp tecrübesi olan isimler, tanımlanması zor bir o kadar da bölgedeki İngiliz-Fransız yönetici ve askerler için sorun yaratan aktörlerdi. Deyrizor'un İngilizlerden alınarak yağmalanması ve buranın Arap Hükümeti'ne bağlanması olayı şimdiye kadarki literatürde ele alınan aksine Arap milliyetçilerinin Türk sınırından önemli isimlerle iletişim halinde ve zaman zaman teşvikiyle gerçekleştirilmişti. Bu iletişim Mevlüd Muhlis'in Ramazan Salaş'ın yerine atanmasıyla da devam etti. İmparatorluk siyasi açıdan bitmişti ancak beşeri unsurlar yeni devlet yapılarına kolaylıkla adapte olamamakta, günün koşullarına uygun girişimlerde bulunurken savaş öncesi bağlantıları kullanmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Ramazan Salaş, Deyrizor, Mevlüd Muhlis, Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı

BORN OTTOMAN BECAME SYRIAN; BORDER TRANSITIVITY AT THE END OF THE EMPIRE

Abstract

At the beginning of XXth century, Fertile Crescent region under the dominance of Ottoman Empire was an important region. Deir ez-Zor operation which was started on December 1919 and lasted until the middle of 1920 was one of the most remarkable examples of this border transitivity. Although Ramadan al-Shalash and accompanying people and tribes who performed this operation were in communication with Ottoman/Turkish authorities, the ambiguous borders after the war required to change the plans accordingly. Nevertheless, people such as Ramadan al-Shalash who have experience in the Imperial Tribal Schools and have experience of irregular warfare in the final stage Ottoman wars were actors who cause problems for English-French rulers and soldiers who were not from the region. On the contrary to the literature, the pillaging of Deir ez-Zor and giving it to Arab State by taking away from the English was performed with the occasional incentive and in communication with the important people from Turkish border by Arab nationalists. This communication continued with the appointment of Mavlud Muhlis in place of Ramadan al-Shalash. The empire collapsed politically, however, people could not easily adapt to the new government structures and used the pre-war connections while performing enterprises of that period.

Keywords: Ramadan al-Shalash, Deir ez-Zor, Mavlud Muhlis, The Ottoman Empire, First World War

* Bu çalışmadaki verilerin bir kısmı yazar tarafından 24-26 Ekim 2018 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta düzenlenen Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu. Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları" isimli sempozyumda sunulan "İngiliz İşgaline Karşı Direniş Ve Sınırlar: Deyrizor ve Telafer Olayları (1919-1920)" isimli bildiride kullanılmıştır.

¹ Doç.Dr., KütaHYa Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID 0000-0003-0048-8467 gulsumpolat26@gmail.com

Başvuru Tarihi (Received): 26.02.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 27.03.2020

Giriş

İmparatorluklar çağının sonunu getiren I. Dünya Savaşı Arapların yaşadığı bölgelerin Türk hakimiyet sahasının dışında kalmasıyla sonuçlandı. Osmanlılar Bereketli Hilal'in önemli bir kısmını İngilizlerle giriştikleri mücadelede kaybetti. Bu mücadele İngilizlerin daha savaşın ilk günlerinde Mezopotamya harekâtı ile başlatacakları operasyondur (Rothwell, 1970, 13/2: 273-294)². İronik biçimde bu cephedeki mücadele taraflar arasında nihayete eren en son gelişme olmuştu³. Mütarekeden sonra da Mezopotamya ve Suriye'de yaşanan gelişmeler Anadolu'daki gelişmelerden tam anlamıyla bağımsız seyretmediği gibi Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından da etkileşim devam etti. Etkileşimin mahiyeti hakkında çeşitli tartışmalar vardır. Bunun hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. (Yenen, 2020: 1-41)

Bu çalışmanın temelini Habur'un Fırat'a karıştığı yerde kurulmuş, denizden yüksekliği 195 metre olan küçük yerleşim yeri (Bostan, 1994/9: 268) olan ve savaşın sonuna kadar Türk kuvvetlerinin elindeki Deyrizor merkezli gelişmeler oluşturmaktadır. Bu yerleşim yerini 1919 Aralığında başlayıp 1920 ortalarına kadar süren hadiselerin odak noktasına koyan bu çalışma Deyrizor'un idari açıdan yapısını hatırlatacak, I. Dünya Savaşı sırasındaki önemini değerlendirerek, I. Dünya Savaşı sırasında ne tür gelişmelere sahne olduğunu ele alacaktır. Ardından da savaş sonu düzeninde Deyrizor'un İngiltere, Şam merkezli Arap Hükümeti ve Milli Mücadele ekibi açısından nasıl bir mücadeleye, hangi amaçla konu olduğunu ve neticenin taraflar açısından ne anlam ifade ettiğini tartışacaktır. Deyrizor'da 1919 yılı sonunda yaşananlar bu çalışmadan daha önce de ele alınmıştır. Bunlardan ilki Eliezer Tauber'in çalışmasıdır. Tauber, çalışmasında Arapların girişimlerini oldukça detaylı anlatmakta ancak Türk tarafının olaylardaki dahilini –Osmanlı-Türk kaynaklarına erişemediğinden- tespit etmemektedir (Tauber, 1991, 23/3: 361-385). Ömer Osman Umar'ın çalışmasında ise olaylar arşiv belgelerine yansıyan haliyle direkt aktarılmakta (Umar, 2003: 113-117), olayların arka planına dair değerlendirmelere yer verilmemektedir. Bu genel çerçevede içerisinde bu çalışma savaş sonrasında Osmanlı merkezi idaresinin yetkilerini fiili anlamda devralan Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin Arap yerleşim sınırındaki gelişmeleri manüple ettiğini ve Deyrizor'da İngilizlerle mücadele eden Arap milliyetçilerini uygun konjonktürde desteklediğini iddia etmektedir. Diğer taraftan Arap milliyetçilerin Hicaz isyanı ile Türklerle ayrılan yollarının yeni hedefler ve savaş öncesi bağlantılarının etkisiyle işbirliğine girdiğini bunun da özellikle imparatorluk sınırlarının geçişkenliğine aşına olan sınırda kaçınılmaz bir vaka olduğunu savunmaktadır.

1. Deyrizor'un İdari Yapısı ve Osmanlı Kontrolünden Çıkışı

Zor sancağının kuruluş ve teşkilatlanması aşamalı olarak gerçekleşmiştir. 1855-1869 seneleri arasında Halep vilayetinin merkez sancağı olan Halep'e tabi olan Deyrizor bu tarihlerde bir nahiyedir ve idarecisi de bir kaymakamdır. 1870 senesinde merkez kazası Deyr olmak üzere Zor sancağı teşkil edilmiştir. Yeni kurulan idari taksimat arasında önceleri İşâre, Elbu Kemal, Busayre, Rakka ve Sence kazaları yer almıştır. Bu tarihe kadar Zor'a tabi olarak Rakka ve İşâre zikredildiği halde daha sonraları Re'sü'l-ayn ve Kevkeb ve Meskene gibi kazalar da bazen Zor'a bazen civardaki sancaklara bağlanmışlardır. 24 Mart 1871'de Sultan Abdülaziz tarafından sadır olan

² Bu cephe Türkçe literatürde de geniş bir yayın çeşitliliğine sahiptir. 1914'de daha savaşa Osmanlı Devleti resmen girmeden başlayan Basra hareketinin ardından Osmanlı kuvvetlerinin bölgedeki mobilizasyonu, hareket, ikmal, lojistik gibi konulara dair ATASE Arşivi'nin yayınladığı serinin bir parçası olarak I. Dünya Harbi'nde Türk Harbi serisinin ilgili fasikülü (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak- İran Cephesi, 3. Cilt, 1. Kısım, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1979) ilk göze çarpanıdır. Arşiv bu cepheye ait diğer bazı önemli belgeleri de aslı ile birlikte yayınlamıştır: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 118, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

³ Musul meselesi bu cephenin bir parçası olarak I. Dünya Savaşı sonrası diplomatik görüşmelerinin de en önemli başlığı ve çözüme kavuşturulduğu 1926 Ankara Antlaşması'na kadar Türk dış politikasının en önemli gündem maddesi olmuştur.

irâde-i seniyye ile Zor sancağının Halep'ten ayrılarak müstakil bir sancak olarak teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Bir aralık Diyarbakır'a bağlanması düşünülmüşse de bunun uygun olmayacağı belirlendiğinden sancağın müstakil konumu devam etmiştir. Zor sancağı 1871-1876 arasında müstakil idare edilirken 1877-1882 arasında tekrar Halep'e bağlanmıştı. 19 Haziran 1882'de sadır olan irâde-i seniyye ile Zor müstakil livalar arasında yer almıştır. Bundan sonra Devlet Sâlnamelerinde Zor sancağının "*müstakilen idare olunduğu*" belirtilmişti (Bostan,1986: 164. Bell, 1920: 133). I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin dahil olmasından kısa zaman evvel Bağdat vilayetine bağlı olan Ane kazası Deyrizor sancağına bağlanmıştı (BOA, BEO 4315/323581, 21 Za 1332, DH.ŞFR., 443/23, 21 E 1330; MF.MKT., 1202/43, 14 Z 1332 (3 Kasım 1914). Öyle anlaşılıyor ki sözü edilen bu görece küçük yerleşim birimleri I. Dünya Savaşı neticesinde çizilmeye çalışılan İngiliz-Fransız hattının ve Türk milli sınırlarının belirlenmesinde çok kritik bir noktada yer alıyordu.

Deyrizor'un Osmanlı kontrolünden çıkışı İngiliz Mezopotamya seferi birliklerinin I. Dünya Savaşı'nın bir hayli erken dönemlerinde yürüttükleri operasyonların ve 1916 yazında Hicaz'da patlak veren Arap isyanının ardından gelen süreçte Osmanlı birliklerinin kademeli olarak geri çekilişlerinin bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nin resmi savaş ilanından evvel 6 Kasım 1914'te İngiltere'nin Hint Birlikleri Basra'yı kontrol altına almak amacıyla Fav'a asker çıkarmıştı (TNA, FO 371/2143). Yetersiz olan Osmanlı birlikleri karşısında İngiliz birlikleri ileri hareketlerini devam ettirdi ve 19/20 Kasım 1914'de Basra şehrini ele geçirdi. Bu ilerleyiş 9 Aralık'ta Kurna'nın elden çıkmasıyla devam etti (Sabis, 1951: 200-201). Bölgedeki İngiliz askeri operasyonlarının sorumluluğu İngiliz Doğunun idari açıdan en yetkili mercii olan Hindistan Valiliği ve Mezopotamya Seferi Kuvvetleriydi (Mesopotamia Expeditionary Force). Bölgedeki gelişmeler sahadaki İngiliz politik temsilcileri Hindistan Valiliği ile Londra arasındaki koordinasyonla yürütülüyordu (TNA, FO 371/2143, 76658, 29 Kasım 1914, Viceroy'dan Hindistan Bakanlığı'na). Mezopotamya seferi kuvvetleri karşısında Türk birlikleri bu cephede savaşın başından itibaren önemli taktiksel hatalara düştü. Teşkilât-ı Mahsusa'nın önemli ismi Süleyman Askeri Bey, Basra valiliği ve Irak ve havalisi Komutanlığı'na görevlendirildi (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 118: 8-9). Bu dönemde aşiret kuvvetlerinden faydalanılması düşünülmüşse de bunlardan bir kısmı taraf değiştirerek savaşın gidişatını Osmanlı kuvvetleri aleyhine çevirmişti. Bu başarısızlık Süleyman Askeri Bey'in intiharına neden olacaksa da 28 Eylül 1915'de İngilizlerin Kütü'l Amâre'ye yerleşmesine kadar İngiliz Mezopotamya seferi kuvvetlerinin ilerleyişi devam edecekti (Askeri Tarih Belgesi, 118: 101-102-103). İngilizler için talihsiz bir karar olan Kut'ta savunmaya geçerek yardımın ulaşmasını beklemek 5 aylık bir kuşatmanın neticesinde 29 Nisan 1916'da Türklere esir düşülmesiyle sonuçlanacaktı. Türkler için önemli bir moral motivasyon sağlamış olmasına rağmen Türk genelkurmayının taktiksel hatalarının bir neticesi olarak önemli Osmanlı şehirleri, 1917 martında Bağdat'ın İngilizler eline geçmesinin ardından birer birer kaybedilecekti (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, 2002, 3/2: 572, 599, 612, 623). Bağdat'ın elden çıkmasından sonra tekrar zabdetmek için özellikle IV. Ordu'nun Gazze Muharebelerinde aldığı başarıları da düşünerek geniş çaplı bir harekate girişmeyi planladı. Bu amaçla Yıldırım Orduları Grubu kuruldu. Bağdat'ın alınmasına dair harekâttan yapılan tetkikler neticesinde vazgeçildiği gibi 7 Mayıs 1918'de Kerkük de Türk kuvvetlerinin elinden çıktı. Bu arada Fırat cephesinde Şam 1 Ekim 1918'de Arap kuvvetlerinin eline geçti. 23 Ekim'de Irak ve el-Cezire cephesinde başlayan İngiliz-Türk birlikleri arasındaki çatışma 30 Ekim sabahı merkezden alınan emir gereğince İngilizlere teslim olunmasıyla son buldu. Şam'ın elden çıktığı dönemde Deyrizor da çöl Araplarının saldırısına uğramıştı (BOA, DH.ŞFR., 580/153, 30 Mayıs 1334) ve grup karargâhı Süvari Tugay Kumandanı Yarbay Cemil Bey'in emir ve kumandasındaki 1. Süvari Alayı ile 24. Piyade Alayı ve etraf aşiretlerden yeniden teşkil edilen Grup karargâhı Ane de bulunuyordu. 21 Ekim 1918'de Ane'deki Süvari Alayı Ebu Kemal'e alındı. Grup karargâhı ise bir tabur piyade ve bir topçu bataryasının koruması altında Deyrizor'a yerleşti. Şam'ın düşmesi üzerine Arap kuvvetleri Deyrizor'u tehdide başladılar. Bunun

üzerine bir tabur Deyrizor'a gönderildi. Mütareke'nin imzalandığı gün Deyrizor Osmanlı VI. Ordusunun Fırat grubunun kontrolündeydi. Bu esnada Deyrizor'a oldukça yakın olan Ane'ye kadar İngiliz işgal kuvvetleri yanaşmıştı. Yine de mütareke imzalandığında Deyrizor'da Fırat gurubu karargâhı ve 24. Piyade Alayı ile bağlı birlikleri bulunuyordu. Mütarekenin imzalanmasından sonra bu birliklerin Resülayn'a gelmesi ordu tarafından emredilmiş olduğundan boşaltılmıştı (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, 2002, 3/2: 572, 599, 612, 623). Kritik bir konumdaki Deyrizor savaş sırasında tehcir edilen Ermenilerin sevk ve iskanı sırasında bir toplanma merkezi olarak kullanılmış (BOA, DH.ŞFR. 451/114, 28 Ağustos 1915), buranın yerli ahalisinin seyyar olduğu dönemde bölgeye yerleştirilmeleri gündeme gelmişti (BOA, DH.EUM.2.ŞB, 3/60, 10 Aralık 1917). Savaşın sonlarına doğru Deyr ve Ane gibi küçük yerleşim yerleri yoğun İngiliz propagandasına maruz kalmıştı. Atılan beyannamelerde Türklerin Filistin'de hezimete uğradığı, ordunun yok olduğu ve İngilizlerin çok esir aldıkları halka anlatılmıştı (BOA, DH.ŞFR., 597/123, 9 Ekim 1918; DH.ŞFR., 598/4, 12 Ekim 1918).

2. Mondros Mütarekesi ve Sonrası Düzenlemelerde Deyrizor'un Durumu, Belirleyici Unsurlar

Savaş sonunda Deyrizor, Suriye ve Mezopotamya arasında bir tampon yerleşim birimi gibi bırakılmıştı. Bilindiği üzere Sykes-Picot Antlaşması Bereketli Hilal'i (Fertile Crescent) nüfuz bölgelerine ayırmıştı (Hurewitz, II, 1979: 60-64. Kedourie,1976). Ancak belirlenen sınırlar Mondros Mütarekesi'nin ardından revize edilecekti. Bu revizyonun muhataplarının başında savaş sırasında riskli bir biçimde isyanı başlatan ve Büyük Arap Krallığının sınırlarını çizmek isteyen Şerif Hüseyin ve oğulları vardı. 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi ile İngiltere Musul'u terk ederek Mezopotamya'daki varlığını tanıyan Fransa'ya Güneydoğu Anadolu'da işgal altında bulundurduğu Kilis, Maraş, Urfa, Antep'i terk ediyordu. Yani Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olan sınırlardaki Anadolu şehirleri Fransız işgal sahası içerisine katılıyordu. Bu el değiştirme süreci Mustafa Kemal'in liderliğinde Sivas Kongresi'nin (4-11 Eylül 1919) hemen ardından gerçekleşmişti. Söz konusu kongre Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan işgal karşıtı milli direnişin daha da kurumsallaştığı manda fikrinin tamamen reddedildiği ve Anadolu'nun tamamını kapsayan bir planı kabul etmekteydi. Zira burada geçici bir hükümet hüviyeti içerisindeki ve tüm yurdu temsil edecek Heyet-i Temsiliye teşkil edilecekti (Tanör, 2002). Aynı günlerde Anadolu'da Yunan kuvvetleri İzmir'den doğuya doğru ilerleyişe geçmişti. Anadolu'ya sıkışmış İmparatorluğun son bakiyesinin elde tutulması için ölümüne bir savaş böylesi bir ortamda yaşanacaktı. Mücadelenin önceliği Anadolu'nun kurtarılması ise de bu mütareke imzalandığında hala kontrol edilen sınır bölgeleri de önemseniyordu.

Milliyetçilik akımının etkisi, İmparatorluğun Türkçü söylemleri yahut İngiltere, Fransa gibi emperyal devletlerin müdahaleleri ile birlikte yaşama azmini büyük ölçüde kaybetmiş görünse de Arap coğrafyasına karşı Türk milli mücadelesinin bakış açısını doğru tespit etmek gerekmektedir. Mustafa Kemal'in bu konudaki en erken dönemdeki resmi söylemi Heyeti Temsiliye başkanı seçilmesinin ardından geldiği Ankara'da eşrafa yaptığı bir konuşmada gerçekleşmiştir. Bu konuşmasında Mustafa Kemal Suriye ve Irak'ta, Yemen'de Şark'ta milletlerin "*kendi dahillerinde*" "*muhafaza-i mevcudiyet ve temini istiklal*" için mücadele ettiklerini belirtmekte ve "*bütün bu İslam parçalarının mazharı istiklal olmaları âlemi İslam için ne büyük bahtiyarlık olur*" demektedir. Mustafa Kemal Arapların kendi mücadelelerini kendilerinin verdiğini belirtmekte ve bağımsızlıklarını kazanmalarını arzu ettiğini söylemektedir. Ankara'ya geldikten sonra burada Milli Mücadelenin önemli isimlerinin de bulunduğu akşam toplantılarının tutanaklarında Deyrizor'un zabtına dair değerlendirmeler yer almaktadır. Bu toplantıda Mustafa Kemal Uceymi Sadun Paşa ile temaslarını anlatmakta kendisine de Kuvayı Milliye'nin esasen "*şimdilik*" Türk ve Kürtlerin bulunduğu yerler için olduğunu belirtmekteydi. Uceymi Paşa'ya memleketlerinin kurtuluşu için çalışmalarını söylediğini bunun olumlu sonuçlarının görüldüğünü belirtince Rauf

Bey Deyrizor'un Araplar tarafından harp edilerek kurtarıldığını belirtti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Suriye ile ilgili düşüncelerini açıkladı. Suriye için de Irak ile aynı şeyleri düşünüyordu. Yakın geçmişte yaşananların, fiili işgalin Arapların "*istiklalin kokusunu bile alamamalarına*" neden olmasının ardından işgalcilerden kurtulmak için harekete geçtiklerini ve yalnız başlarına bunu yapamayacaklarından kendileriyle iletişim kurduklarını söylüyordu. Konuşmasında Mustafa Kemal Halep'teki işgal karşıtı hareketin merkezini kendileriyle iletişim kurarak ne tür yardımda bulunabileceklerini sorduklarına değiniyordu. Suriye'deki milliyetçilerin teşkilatının bir hayli güçlü olduğunu belirtiyordu. Özellikle şehir halkının değil ancak aşiretlerin işgal karşıtı olmasına dikkat çekiyordu (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 2007, 56/120). Zaten Mustafa Kemal Türk güney sınırını çizerken Deyrizor'u da sınırlara dahil ediyordu. Sınır İskenderun Körfezi'nin güneyinden başlayıp, Antakya'yı içine alıyor, Halep-Katma istasyonları arasında Cerablus Köprüsü güneyinde Fırat nehrine ulaşıyor, buradan Deyrizor'a iniyor, sonra doğuya yönelerek Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alıyordu (Atatürk, 2014: 1734-1735). Başta Musul, Kerkük olmak üzere petrol sahalarının aidiyeti Milli Mücadelenin en önemli dış politika gündemini oluştururken bölgeye yakın ve yukarıda sözü edilen sınırları çizilebilir adına açık-kapalı girişimler devam ediyordu. Erzurum, Sivas Kongreleri beyannameleri ve Misak-ı Milli belgelerinde "Osmanlı Cemiyeti", "Camia-ı Osmaniye", "Osmanlı- İslam Ekseriyeti" gibi çok ulusluluğu çağrıştıran terimler bu durumun bir yansımasıydı (Tanör, 2002: 57). Meclis-i Mebusan'ın açılışının hemen ertesi günü 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi 30 Ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının (Mondros Ateşkes Antlaşması) yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerin geleceğinin kendi halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerektiği bildirilmekteydi (Oran, 2012: 202). Bu durum Thompson'un da belirttiği üzere Osmanlı'dan kopan ve yeni siyasi iradelerin sınırlarında kalacak kısımları ile Türk Milli Mücadelesinin kontrolündeki işgal karşıtı direnişin bağlantısını kaçınılmaz kılıyordu (Thompson, 1999: 43).

Türk Milli Mücadelesinin icra organı olan Heyeti Temsiliye TBMM'nin açılmasından sonra resmi hüviyetini daha da güçlendirmişti. Meclis'in Ankara'da 1920 Nisanında açılması sonrasında Meclis'teki söylemlere bakıldığında hareketin İstanbul ile uzlaşma süreci denilebilecek 1918-1920 Nisan sürecinden büyük farklılıklar taşımadığı görülür. TBMM'nin açılışından bir gün sonraki gizli oturumda Mustafa Kemal milli hudut dahilindeki bağımsızlığın öncelik olduğunu, benzer şekilde Suriye ve Irak'ın da kendi bağımsızlıklarını temin etmeleri gerektiğini sonrasında eğer mümkün olursa "*federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peyda edilebileceğini*" söylemişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985: 3). Bu sözler hedef alınan bölgede işgal karşıtı mücadeleyi yürüten aktörlerden de olumlu karşılık görmüştü (ATASE, İSH 1329/14, 30 Mart 1337 (1921). Türk resmi söylemlerinde sınırlar dışındaki mücadelenin kendi kaynakları ile yürütülmesine vurgu yapıyordu. Yani buralardaki mücadeleye askeri destek verilmeyecekti. Ancak işgal karşıtı hareketler Türk hakimiyetindeki askeri yetkililerin kapsamı muğlak silah, cephane ve lojistik yardımını sağlamayı başarıyordu. Şartların oluşması durumunda resmi söylemleri revize edebilirdi. Zira sınırdaki geçişkenlik 1919 sonlarında çok fazlaydı (ATASE, 8/62/1).

İstanbul Hükümetlerinin de Arap temsilcilerle temasları oluyordu. Damat Ferid Hükümetleri İngilizlerin öfkesine neden olabilecek hiçbir hamlede bulunmasa da Türk Milli Mücadelesi ile yakın ilişki kuran Salih Paşa hükümeti döneminde İstanbul ile iletişim kuran Suriye bölgesi Araplarının İstanbul'un yardımını temin etme girişimleri olmuştu ve bu durum Ankara ile de paylaşılmıştı (ATASE, İSH, 195/92, 13 Ağustos 1335 (13 Ağustos 1919). Temsilciler silah ve cephane yardımı talep etmekteydiler (ATASE, İSH, 641/57; Méouchy, 2010: 505). Söz konusu girişim 13. Fırka Kumandanı tarafından da duyum alınınca İstanbul'a ve Sivas'a Arap Hükümeti temsilcilerinin geldiği yönünde duyumlarını doğrulamak Heyeti Temsiliye'ye sorulacaktı (ATASE, İSH, 20/259, 21 Kanun-ı evvel (Aralık) 1919). Deyrizor'a yürüyen birliklerin de Emir

Zeyd'in itimatnamesiyle bölge urbanına gitmiş olmaları ve destek istemeleri söz konusu heyetin – belgede bu açıkça belirtilmemekle birlikte- aynı amaçla İstanbul'u ziyaret etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Deyrizor'a en yakın Türk yönetim sahasında askeri yetki dağılımı Deyrizor'a yönelik hareketin başlamasından kısa zaman evvel Mustafa Kemal'in daveti ile 15., 20., 12., 3., Kolordu Komutanlarının katılımı ile Sivas'ta gerçekleştirilen Kumandanlar Toplantısı'nda (16 Kasım 1919'da başlayan) belirlenmişti. Fransızlar tarafından işgal edilen şehirlerin kurtarılması için şehir direnişleri ile karşılık verilmesi ve bölgeye üç subay gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu dönemde 6. Ordunun 13. Kolorduya dönüştürülmesinin ardından kritik bir konumda olan 13. Kolordunun merkezi Diyarbakır'da Albay Cevdet Bey vardı. Milli Mücadele'nin Güney cephesinde harp ilk defa 20 Ocak 1920'de Maraş'ta başladı. 1920 Haziranında cephe teşkilatı yapıldı. Cephe ikiye ayrıldı: Fırat Nehri'nin doğusuna el-Cezire Kumandanlığı yetkili kılınırken kumandası da Nihat (Anılmış), Fırat'ın batısı da Adana Kumandanlığı yetkili kılındı ve kumandası da Albay Selahattin Adil Bey'e verildi (Selek, 1987: 415). Bu isimler Suriye bölgesindeki direnişe en yakın resmi makamlardı, Deyrizor'daki gelişmelerin bu makamlardan gelen raporlara yansımış olması tesadüf değildi. I. Dünya Savaşı sone erip İngilizler Ane kasabasını aldığı anda Deyrizor sınırın ötesinde adeta bir tampon bölge gibi bırakılmıştı. Şam merkezli hükümete bağlanması ise Halep'teki Arap ordusunun kumandanı Şerif Nasır'ın bölge halkından gelen talebi bahane ederek gerçekleştirdi. Deyrizor, Halep'ten Ali Rıza el-Askeri'nin yönetiminde gönderilen bir deve birliği vasıtasıyla zabtedildi ve Suriye Arap Hükümeti sınırlarına dahil edildi (Tauber, 1995: 363). Türk yetkililer tarafından Türk sınırı içerisinde zikredilen Deyrizor'un Şam merkezli Arap Hükümeti'nin sınırlarına bu şekilde dahil edilmesi öncelikle coğrafi konumunun oluşturduğu muğlaklık ve Suriye merkezli Arap hükümetinin bir oldu bitti yaratma girişiminin neticesiydi. Deyrizor'u İngilizler Suriye ve Irak arasında bir tampon bölge olarak görmekteyken Türk yetkililer de Deyrizor'u Türk sınırı içerisinde belirlemekteydi. Bu bakış açısı Lozan görüşmelerinde dahi sürdürülecekti. Yani Suriye Arap Hükümeti'nin hareketi söylemsel olarak bakıldığında hem Türk hem de İngilizlerin Irak yönetimi açısından sorundu.

Deyrizor'un durumu ile ilgili muğlaklıkta Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Suriye ile Irak arasındaki sınırın net biçimde belirlememesi etkiliydi. Burada yaşanan gelişmeleri öncelikle dikkatlice incelemekte fayda vardır. Deyrizor Türk kuvvetlerinin çekilişinin ardından Suriye Arap Hükümeti'nin gönderdiği deve birliğince ele geçirildikten sonra buraya Ma'i al-Mallah Deyrizor mutasarrıfı olarak atandı. Şam Arap Hükümeti'nin bayrağının çekilmesinden ardından burada yerel hükümet organize edilmeye çalışılıp, Ali Rıza el-Askeri yerel halktan asker yazıyorsa da halk arasında Türklerin yakında buraya döneceklerine dair söylentiler devam ediyordu (Tauber, 1991, 23/3: 363). Bu söylentilerin çıkması tesadüf değildi. Zira Mütarekeden sonra Türk tarafı Cerablus, Rakka, Deyrizor gibi sınırı belirleyen bölgede fiilen vardı. Diyarbakır kumandanı Cevdet Bey'in bölgeye gönderdiği Yüzbaşı Nazım Efendi isimli bir subay Deyrizor halkının büyük çoğunluğunun Osmanlı, geri kalan kısmının ise Şerif taraftarı olduğunu bildirmişti (ATASE, İSH, 109/121, 24 Mayıs 1919). Deyrizor'daki Osmanlı/Türklerin geri döneceği algısının Türk Milli Mücadele ekibinin sistemli bir politikası olmalıydı ki bu gurup içerisinde de tartışılıyordu. Heyet-i Temsiliye'nin Arap politikasını eleştiren Kazım Karabekir Paşa Fransız idaresindeki Suriye sınırlarına propaganda içerikli beyannameler gönderilmesinin Fransızlar tarafından İstanbul'a iletilmesi durumunda zor durumda kalacaklarını Mustafa Kemal'e bildirdiğinde bu politikanın güney illerinin tahliyesine zorlamak amaçlı olduğunu Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmişti (Sonyel, 2014: 197). Deyrizor'un Araplar tarafından zabtından sonra burada etkili olan isimlerden Ali Rıza el-Askeri Osmanlı ordusunda uzun süre görev yapmıştı ayrıca Mutasarrıf olarak atanan Mar'i al-Mallah da Osmanlı parlamentosunda eski bir mebustu (Tauber, 1991, 23/3: 363), Osmanlı Galatasaray Sultanisinden mezun Osmanlı kimliği belirgin bir isimdi. 1918 sonlarında hem Deyrizor hem de Ebu Kemal halkının buraların da İngiliz yönetim sahası içerisine alınmasını arzu

ettiklerini belirten dilekçeleri gizlice Ane'deki İngiliz valisine gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bunun ardından İngiliz Sivil Komiseri Talbot Wilson 22 Kasım'da genç bir subayı Captain F.E Carver'ı, buraya gönderdi. İngiliz Hükümeti geçici olarak Ebu Kemal ve Deyrizor'u Barış Konferansı kesin kararını verene kadar İngiliz yönetimine bağladı. Carver Ebu Kemal'a gittiğinde Arap kaymakam ve 40 jandarma ile karşılaştı. Dahası Ebu Kemal kaymakamı emirleri Deyrizor Mutasarrıfından aldığını ve Ane'yi ele geçirmekle görevlendirildiği bildirdi. Carver bölgenin İngiliz Irak işgal sahasına ait olduğunu belirterek İngiliz bayrağını dikti⁴. Bağdat'a dönerek karşılaştığı durumu yazdı. Bu noktada General Wilson kendisine Halep'teki İngiliz yetkililerin gerekli emri almadıkça müdahalede bulunmaması uyarısını Indian Office'e bildirmesi üzerine Dışişleri Bakanlığı Deyrizor'un statüsünün belirsiz olmasına rağmen Ebu Kemal ve Ane'nin Suriye'nin değil açık biçimde Irak domain (nüfuz sahası) içerisinde olduğunu bildirdi (Wilson, 1931: 229; Tauber, 1991, 23/3: 380). Ebu Kemal'deki Arap Kaymakam, kendisine İngiliz makamlarından gelen baskıları emri Arap Hükümetinden aldığını belirterek geçiştirmeye çalıştıysa da 14 Ocak 1919'da İngiliz kuvvetleri Deyrizor'a girdi ve buradaki Arap jandarması Ebu Kemal'dekilerle birlikte Rakka yönünde geri itildi. Deyrizor İngiliz yönetim sahası içerisine dahil edildikten sonra Captain A. Chamier buraya British Governor (vali) olarak atandı. 1919 Eylülünde İngiltere ve Fransa Fertile Crescent'ı bölüşürlerken Suriye'deki İngiliz kuvvetleri geri çekildi ve Habur Nehri Irak ve Suriye arasında geçici sınır olarak belirlendi. Bu kapsamda İngilizlerin Deyrizor'dan çekilmesi gerekiyordu ancak bu durum kabileleri de ikiye böldüğünden bölgenin yapısı açısından da uygun değildi (Tauber, 1991, 23/3:365-366; Wilson, 1931: 230-231; Loder, 1923: 363).

3. Deyrizor'un Zabtı ve Aktörler

Türklerin Deyrizor'dan çekilmesinden sonra burası Halep'teki Arap Hükümeti adına Halep yerlisi Mari al-Mallah'ın Mutasarrıf olarak atanarak Arap Hükümeti sınırları içerisine alınmıştı (Bell, 1920: 110, Tauber, 1991, 23/3:363). Ancak bölgeden kısa zaman içerisinde alınan bilgilere göre kasabaya gelen "*bir İngiliz memuru Şerif adına dikili bayrağı indirerek İngiliz bandırasını çekmişti*". İngiliz subayın buraya gelmesinin ardından Zor'daki Şerif vekili Halep'e gitmişti (BOA, DH.ŞFR., 612/26, 26 Kanun-ı sani 1919.) Şammar Aşireti reisi Mis'al Beğ'in verdiği bilgiye göre, 11 Aralık günü gerçekleşen baskından bir gün önce Deyr'in dışında İngiliz devriyeleriyle çatışmanın yaşanmasıyla süreç başlamıştı. Buna göre Deyrizor'a yarım saat mesafede Bağiy köyü yakınlarında devriye görevindeki İngiliz askerlerine tesadüf edilince 10 kadar Arap askerinin ateş açmasıyla olayların başladığını yazıyordu. Bunun üzerine askerler Deyrizor'a dönerek Bağdat'a durumu bildirmişlerdi. Bu arada İngiliz kuvvetleri tüm kuvvetlerini kışlada tahkim etmişlerdi. Girişim Deyrizor'un Osmanlı döneminde son Belediye reisi olan Hacı Fazıl Efendi ve Şammar şeyhi Mis'al Bey'den bilindiğinden aynı günün gecesi bu isimlerin tutuklanması için girişimde bulunmuşlardı. Mis'al Beğ tedbirli davrandığından yakalanamamış ancak Hacı Fazıl Efendi Belediye'de tutuklanıp gizlice kışlaya alınmıştı (BOA, DH. KMS, 57/2, 43-45).

Deyrizor'daki İngiliz kuvvetlerine yönelik esas hareket bundan sonra başlayacaktı. 11 Aralık 1919 akşamı Deyrizor'un güneyinden 2000 kabile üyesi girecekti (Tauber, 1991, 23/3: 367). Kasaba halkından da katılanlar ile birlikte hükümet binaları ateşe verilecek, yerel hastane, kilise ve bazı camilere saldırılacaktı. Hükümet binasındaki para kasası parçalanıp içi boşaltılmıştı. Pazar yeri de yağmalanmıştı ("Raid by Tribesman in Mesopotamia. British Official Imprisoned", The Times, 16 Aralık 1919: 14). Ayrıca hapishanedeki tüm mahkûmlar serbest bırakılmıştı. Deyr'deki İngiliz askerlerinin başındaki isim Captain Chamier ve adamları askeri kışlaya çekilerek kendilerini takviye etmişlerdi. Beraberlerinde iki zırhlı araç ve iki makineli tüfek vardı. İngiliz görevlilerinin

⁴ Diyarbakır vali vekili Mustafa Nadir durumu Dahiliye Nezaretine hemen bildirmişti. BOA, DH.ŞFR, 612/26/1, 18 Kanun-ı sani 1335 (1919).

yanında az sayıda İngiliz askeri vardı. 60 kadar Arap jandarması olmasına rağmen onlardan 40'ı saldırının başında kaçmıştı. İngiliz subay Chamier koşulların zorlaması nedeniyle Arap ileri gelenlerinden gelen teklifini kabul etti ve 24 saatlik bir ateşkes ilan edildi. Saat 3'te Ramazan Salaş kasabaya girerek bölgenin bağımsızlığını ilan etti ve Hükümet binasına Arap bayrağı çekti. Captain Chamier Deyrizor'dan çekilmek için emir almamışsa da şartların oluşturduğu zorunluluğu kabul ederek geri çekilme hazırlıklarına başladı. Ramazan Salaş'ın Hristiyanlara ve İngiliz işbirlikçisi Araplara dokunmamasını koşul olarak sundu. Bu tekliflerin kabul edilmesi beklenirken Ramazan Salaş ertesi gün bundan vazgeçti. İngiliz görevlilerin buradan atılmasından sonra kasabaya karşı bir intikam saldırısı yapılmasından endişe etti. Bu durum Bağdat'taki İngiliz yönetimine iletildiğinde aynı gün Londra'ya bilgi verildi ve Deyrizor'un geri alınması için imkan olmadığını ve oldu bittisinin kabullenilmek durumunda olduğu yazıldı (Tauber, 1991, 23/3:367-368; BOA, DH.KMS, 57/2, 43-45). Basında Deyezzor'un Ramazan Salaş tarafından zabdedilmesinin ardından Arap hükümetinin hatta Ramazan Salaş'ın burada bozulan nizamın tekrar İngiliz kuvvetlerince kurulmasını talep ettiği şeklinde İngiliz basınında yer bulduysa da Deyrizor'daki İngiliz birlikleri buradan kesin olarak çıkarılmıştı ("Rebel", 1920: 9). Ramazan Salaş'ın bu ilk harekâtında toplama Arap kabile birlikleri vardı. Ancak içlerinde Türk otoriteleriyle işbirliği olanlar da olabilirdi. Zaten hareketin Şam merkezli Arap Hükümeti tarafından haber alınmasından hemen sonra Paris'te barış konferansı görüşmelerinde olan Faysal, olayın Şam Arap Hükümeti'nin işi olmadığı, aksine olayın arkasında Araplarla İngilizlerin arasındaki dostane ilişkileri ihlal etmek isteyen Türkler olduğunu açıklamıştı (ATASE, İSH 204/102, 4 Ocak 1920, "Deir-ez-Zor", 1919: 11). Bunun üzerine Türk makamları sözü edilen ifadelerin tekzip edilmesini istediler (TİTE, 18/43, 2 Şubat 1920)⁵. Ramazan Salaş'ın harekâtının Arap Hükümeti'nin değil kendi bireysel girişimi olduğunu Diyarbakır kumandanlığı, Halep valisi Cafer Paşa'dan öğrenmişti (TİTE, 18/43: 2 Şubat 1920).

Resmi açıklamalardaki netliğe rağmen hareketin icrasında Türklerin dahili ya da teşviki meselesi muğlak görünüyordu (Loder 1923: 69). Zira harekâtın icracıları içerisinde böyle bir imajı oluşturacak ifadeler geliyordu. Deyrizor'a karşı yürütülen harekâtın Mardin'de toplanarak harekete geçen kuvvetlerce gerçekleştirildiğini amaçlarının Deyrizor ve Musul üzerinden Bağdat'a yürümek olduğunu bildiren Şammar şeyhi Mis'al ibni Farsi Beğ, harekât hakkında Amerikalı bir muhabire uzun uzadıya tafsilat vermişti. Şeyh aynı maksat için toplanmış 200 bin mücahit olduğunu söylemişti. Mis'al İbni Farsi Beğ Arap Hükümeti'nin hareketini Enver Paşa'nın Kafkasya'daki faaliyetlerinin, Kemal Paşa'nın Anadolu'da, İran ve Afganlıların kendi cemiyetlerinde ecnebi istilasına karşı yaptıkları umumi bir hareketin bir parçası olduğunu belirtmişti (TİTE, 28/83). Harekâtın Mardin merkezli Türk milliyetçileri ve Aneze kabilesi işbirliğiyle gerçekleştiği basında da yer aldı. Buna göre Mustafa Kemal'in Cizre'de (Ceziret ibn Omar) çekirdeğini düzenli askerlerin oluşturduğu düzensiz askeri birlikleri böyle operasyonlar yürütüyorlardı ("Advance in Syria", 1921). Deyrizor olayının Türklerin yardım ya da teşvikiyle gerçekleştiğini düşündürecek başka emareler de vardı. Deyrizor'a giren kabile askerlerinin en azından bir kısmı Türk askeri üniforması içerisindeydi (Tauber, 1991, 23/3: 904). Saldırıya katılanlardan önemli sayıda kişi Türklerin kontrol ettikleri bölgede yerleşikti. Eylül 1919'da Emir Faysal ile Mustafa Kemal arasında bir antlaşma teati edildiğine dair de iddialar da vardı (Akşin, 1980: 1-17, Tauber, 1994, 30/4: 899. Bu noktada arşiv belgeleri, kitabi kaynaklar gibi kayıtları göz önüne alarak detaylı biçimde irdelendiğinde Deyrizor'a gerçekleştirilen hareketin Türk yetkililerin en azından bir kısmının bilgisi dahilinde olduğunu düşünmek mümkündür. Buna dair en dikkat çekici kayıt Şammar şeyhi Kaymakam Mis'al el Farsi Beğ'in 21 Aralık 1919 tarihli raporudur. Raporun geldiği yerin Mardin Mutasarrıflığı olması tesadüf olmamalıdır. Rapor oradan

⁵ 3. Fırkadan gelen bu bilgide de "Kimin tarafından idare edildikleri malum olmayan bazı Arap kuvvetleri" denilmekteydi. TİTE, 18/60, 13 Ocak 1920. Aynı bilgilerin Erkanı Harbiye reisi tarafından Sivas Heyet-i Merkeziyesine bildirildiği görülmektedir.

da Sadarete ve Harbiye Nezaretine gönderilmişti (BOA, DH.KMS, 57/2: 43-43). Raporu bakılırsa Mis'al Bey, "*bölge ahalisinden gelen talep üzerine*" "*Hükümet-i İngiltere'nin izalesi hususunda müzakere*" için Deyrizor'a gitmişti. Buraya geldikten sonra şehrin valisi ile görüştüğünü ve valinin aralarında sulh olması yolundaki talebi tasdik ettiğini bildirmişti. Bu yaklaşık bir saat süren görüşmenin ardından Mis'al Bey Deyrizor eşrafiyla gizlice görüştüğünü, hepsinin Hükümet-i Osmaniye idaresini istediğini bu hususta en fazla öne çıkan ismin ise Hacı Fazıl ve amcası oğlu Abbas Efendi olduğunu belirtmişti (BOA, DH.KMS, 57/2, 43-45). Aslında bu şaşkıncu bir durum değildi. Zira adı geçenlerden Hacı Fazıl Efendi Osmanlı kuvvetlerinin buradan çekildiği son dönemde Deyrizor Belediye reisi olarak görev yapmıştı (BOA, DH.KMS, 48/55, 17 Z 1336). Hacı Fazıl ve amcası oğlu Abbas Efendi hükümeti Osmaniye tarafından iki yüz neferin kendileriyle beraber olması durumunda İngilizleri bütün Zor livasından atabileceklerini resmi makamlara iletmişler ve yardım istemişlerdi (BOA, DH.KMS, 57/2, 43-45). Bölgedeki İngiliz kuvvet dağılımındaki açığı tespit etmeyi başarmışlardı. İngiliz işgal kuvvetlerinin merkezi olan Bağdat ile Zor arasında hiçbir kuvvetinin olmadığını Türk makamlarına iletmişlerdi. Ayrıca Hacı Fazıl Efendi isimli eski Zor belediye reisi Rakka'daki kaymakama yazdığı mektupta Mustafa Kemal ile Arap Hükümeti arasında ittifak varsa kendilerine haber verilmesini istemişti (BOA, DH.KMS, 57/2, 43-45). Diğer taraftan bu girişimde Türklerin etkisini düşündüren bir başka ipucu ise Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'e Heyet-i Temsiliye tarafından verilen direktifti. Cevdet Bey'e Deyr'de bulunan İngiliz yüzbaşısına müracaat ederek buranın asli sahibi olan "kendilerine" teslimini talep etmesi için gerekeni yapması direktifi verilmişti (Baykal, 1989: 54). Cevdet Bey 18-4-133 (1920)'de Deyr'de yaşananları "*sözüne güvenilir bir zattan*" aldığı bilgiler çerçevesinde Heyeti Temsiliye'ye ayrıntılı biçimde aktaracaktı (ATASE, ATAZB, 31/39, 18.4.1920).

Salaş'ın Deyrizor'u zabtı gerçekleştikten sonraki gelişmeleri takip ettiğimizde 25 Aralıkta İngiliz görevlilerin serbest bırakılarak Ebu Kemal'e gitmelerine izin verildiği görülmektedir. Gerçi Ramazan Salaş'ın bölgedeki faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamıştı. Deyrizor'a saldırdıktan sadece iki gün sonra Ebu Kemal'e saldırarak ve burada bulunan 40 İngiliz askerinin Ane'ye çekilmelerinin emredilmesiyle burayı ele geçirecekti. Alınan bilgiye göre Zor'un işgalinden İngilizler fazlaca telaşa kapılmışlar, Ebu Kemal'den Ane'ye çekilmişler ve Ebu Kemal 15 gün boş kalmıştı. Urbanın yağmasından korkan ahali İngilizleri davet etmişlerdi (ATASE, ATAZB, 31/39). Ancak Ebu Kemal'i İngilizler işgal sahası içerisinde gördüklerinden kolayca vazgeçmeyecekler ve 21 Aralıkta geri alacaklardı. ("Euphrates" 1920:11)⁶. İngilizlerin bu taarruzuna karşılık basit bir direniş gösterilmişse de kasabayı İngilizler ele geçirmişlerdi. Ancak Deyrizor'dan İngilizlerin çıkarılması İngilizlerin prestiji açısından sarsıcı olmuştu. Hatta bu durum İngilizlerin tüm Mutasarrıflıktan çekildiği şeklinde haberlerin dolaşmasına neden olmuştu. Öyle ki Hasice'ye (Hasaqah) bir Türk kaymakamın gelerek Türlerin kısa süre sonra buraya geri döneceği yönünde propagandalar yaptığı İngiliz resmi makamlarca öğreniliyordu (Bell, 1920: 134). Hatta İngiliz basınında Ramazan Salaş'ın bölge kabilelerini kışkırtmaya devam ettiği belirtildikten sonra Almanya ve Türkiye'nin İngiltere'ye yeniden savaş ilan ettiği haberine yer veriliyordu ("More Trouble", 1920: 12). Diğer taraftan İngiliz görevlileri gözaltına alan, Deyrizor operasyonunun başındaki isim Ramazan Salaş'ın kimliği dikkat çekiciydi. Zor'lu olan Ramazan Salaş Abdulhamit döneminde hayata geçirilen ve aşiret reislerinin oğullarının seçilerek kayıt edildiği Aşiret Mekteplerinde⁷ eğitim almıştı. (Rogan, 1996, 28/1:88) Ardından da İstanbul Harp Akademisi'ne gitmişti. Yukarı Fırat bölgesinden el Busaraya kabilesi şeyhinin oğluydu. Burada

⁶ Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin en yüksek makamları arasında paylaşılmıştı. Harbiye Nazırı 1920 Ocakının başında "Deyrizor'u zabt eden ve nereye mensup oldukları bilinmeyen Arap kuvvetlerinin bu defa Resülayn cenub şarkında olun İngilizlerin tahtı işgalinde bulunan Hasice kasabasını dahi işgal ederek Arap bayrağı çektikleri On üçüncü kol ordudan...", *HR.SYS.* 2463/54, 7 Kanun-ı sani 1336.

⁷ Aşiret mektepleri 1892'de Sultan Abdülhamid II'in emriyle İstanbul'da kuruldu. Ramazan Salaş bu okula Deyrizor sancağından Abdullah Salaş'ın oğlu olarak girmişti.

aldığı eğitimden sonra Libya’da ve I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti’ne hizmet etmişti. Libya’ya gittiğinde burada Mustafa Kemal, Aziz Ali el-Mısıri ve Enver Paşa ile tanışmış yahut onlar nezdinde aşinalık kazanmıştı (Provence, 2017: 43). 1915’de Şam’da açılan Arap Club of Damascus’un üyelerinden biriydi (Gelvin, 1998: 66). Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti’nin hakim olduğu topraklarda yeni devletler savaşı kazananların düşünceleri çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılırken karşılarındaki en önemli engel Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yer almış ve İmparatorluğun bir parçası olarak kendilerini görmüş isimlerin örgütlediği yahut içinde olduğu hareketlerdi. Bu bağlantıları doğrulayan Provence’in çalışmasında da görüldüğü üzere İmparatorluk savaştan yenik çıkmışsa da eski Osmanlı tebaası olan şimdi ise yeni bir mücadelenin aktörleri olan Ramazan Salaş eski bir Osmanlı subayı olan Yasin el-Haşimi tarafından Rakka askeri valisi (military governor of the district of Raqa) olarak atanmıştı. Deyrizor operasyonunu gerçekleştirdiğinde bu görevdeydi. Yine de Yasin el-Haşimi, Ramazan Salaş gibi geçmişte imparatorluk sisteminin bir parçası olan isimleri Türk Milli Mücadelesi ile de işbirliği içerisindeki bölgesel aktörler olarak yorumlamak güç görünmektedir. Zira savaşın sonu geldiğinde sınırlar muğlak, yakın siyasi geleceğin bu aktörler için neler getireceği belirsizdi. Eski aşiret mektepli kabile şeflerinin eğilimlerini taraflardan birine mutlak bir sadakat yahut düşmanlık ilişkisi üzerinden yorumlamak mümkün değildi. Zira Ramazan Salaş 1917’de Faysal’a katılarak Osmanlı Devleti karşısında mücadele etmişti (Provence, 1993: 183). Ancak Deyrizor’a saldırının yapılmasının ardından İngiliz The Times gazetesinde yer alan ve resmi otoriteler tarafından verilen bir bilgede 1917’de Hicaz ordusuna katılan Ramazan Salaş’a bu görev Türk hükümeti tarafından verildiği iddiasına yer verilmişti. Habere göre Salaş bir Türk ajanıydı. Hatta bu nedenle yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı ancak cezası ertelenmişti. Bununla da yetinilmeyip Kral Hüseyin’in A.D.C (Aide de Camp-emir subayı) görevine getirilmişti (“Deir-Ez-Zor” 1919: 11). Ramazan Salaş’ın hem Türk hem de Araplar nezdinde güçlü bağlantıları onu Deyrizor’a yönelik operasyonda kilit bir isim haline getiriyordu.

Türk casusu olarak belirtilse de Ramazan Salaş imparatorluktan sınırları belirginleşen devlet yapılarına evrilen Osmanlı sınır insanının belirgin bir örneğiydi. Beraberinde Zeyd’in itimadnamesi bulunan Ramazan Salaş Türk sınırındaki aşiretler nezdinde Arap Hükümeti’ne iltihak etmeleri yönünde propagandalar yapıyordu (BOA, DH.ŞFR., 636/1, 1 Temmuz 1919). Bununla ilgili olarak, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza bölge eşrafı ve urbanının teklifi geri çevirerek “ciheti camiayı Osmaniden” ayrılmayacakları” cevabını verdiğini bildirmişti (BOA, DH.KMS., 53/2, 1 Temmuz 1919). Ramazan’ın girişimleri Kilis civarında da rahatsızlığa neden olmuş ve rapor edilmişti (ATAŞE, ATAZB, 31/3, 28/29 Mart 1920). Ramazan Salaş ve adamları Viranşehir’de Milli Aşireti reisleriyle görüşmüş (ATAŞE, İSH 30/34, 21 Mayıs 1919, ATAŞE, İSH, 30/44, 22 Haziran 1919) Suriye Arap Hükümeti’ne bağlılık için propaganda yapmıştı. Bazı şeyhlere bayrak gönderilerek destekleri istenmişti (ATAŞE, İSH, 201/130, 11 Aralık 1919). Hatta bu propagandaların tesiriyle Karakeçili aşiretine ait bazı köylerde halk, vergi tahsili için gönderilen tahsilatdar ve jandarmalara “*hükümet yoktur burası Arap hükümetine iltihak edecektir*” diyerek yanlarındaki 3600 kuruşu gasp etmişti. Ayrıca Nusaybin ileri gelenlerinden Şam’a gidenler olduğu da öğrenilmişti (ATAŞE, İSH, 48/66). Sınırdaki Deyrizor’u ele geçirmeye yönelik girişime katılmaları istenen Milli ve Aneze aşiret reisleri bu teklifleri Diyarbakır’daki Türk kumandanlığına bildirmişler ve fikirlerini sormuşlardı. Verilen cevapta söz konusu işbirliğinin “işgal sebebi sayılması” ihtimali göz önüne alınarak alınan bayrağın münasip bir biçimde iade edilerek harekete iştirak edilmemesi bildirilmişti (ATAŞE, İSH, 201/130, 11 Aralık 1919). Ancak hareketin ardından gelen ilk resmi tepkilerde hareketin Ramazan Salaş ve Milli aşireti reisi İbrahim Paşa’nın işbirliği ile yapıldığı yönündeydi. Kısa zaman sonra bu haber tezip edilecekti. Harekate Kürd reislerinin yardım etmediğinin vurgulanması, İngiltere’nin Kürt politikası ile ilgili olmalıydı (“The Deir ez-Zor Raid” 1919: 8). Ramazan Salaş’ın faaliyetleri Türk yetkililer tarafından hoş karşılanmıyor gibi görünüyordu. Öyle görülüyor ki Ramazan Salaş, 1919 Aralığında yani Deyrizor’a yönelik hareketini başlatacağı dönemde Türk yönetimini rahatsız ediyorken İngiliz

işgal yönetimi için de istenmeyen kişiydi. Yine de onu Türk Milli Mücadelesinin işbirliği kurmayacağı bir isim olarak görmek mümkün değildir. Zira Ramazan Salaş, eski Osmanlı subaylarından Yasin el-Haşimi'nin yönetimindeki el-Ahd el-İraki'nin bir üyesiydi. Bu cemiyet Suriye ve Irak'ta Osmanlı ile ittifak fikrini savunan fırkalar arasındaydı (ATASE, ATAZB, 30/42, 20 Mayıs 1919, Tauber, 1995: 44-45). Yasin el-Haşimi Deyrizor'a yönelik girişimin ardından tutuklanacaksa da Anadolu'daki Milli hareketin lideri Mustafa Kemal gibi daha da sevilen bir simaya dönüşmesi kaygısıyla serbest bırakılacaktı. Ayrıca Ramazan Salaş'ın Deyrizor'a yönelik işgal hareketinde beraberinde diğer bir eski Osmanlı subayı olan İbrahim Hanunu vardı (Provence, 2017: 113-114). el-Ahd el-İraki Türk yetkililerle çok yakın iletişim halindeydi. Bu iletişimin bir neticesi olarak el-Ahd el-İraki'nin bir şubesi Mardin'de açılmıştı (ATASE, ATAZB, 30/42, 20 Mayıs 1919; Tauber, 1994, 30/4). Cemiyet üyeliğinin Deyrizor operasyonu organize edenler arasında etkili bir bağlantı olduğunu söylenebilir. Ayrıca sınırları gevşek olan İmparatorluk yapısı içinde yaşama tecrübesi olan Suriye ve Irak bölgesinin halklarının nomadic yapısı sınırları belirli bir devlet yapısına uyum göstermekte zorlanmasının ortaya çıkardığı bir reaksiyon olarak yorumlamak da mümkündür (Thomas, 2003, 38/4: 546). Söz konusu harekete aşiretlerin katılımına destek verilmemesine rağmen Suriye içlerinde dolaşan Türk beyannameleri İngiliz istihbaratının takibine takılıyordu. Bu beyannamelerden birinde Mustafa Kemal'in hedefleri deklare ediliyor bir diğerinde ise Suriye halkına sesleniliyordu (Documents. 1985: 163-164)

4. Deyrizor Merkezli Mücadele'nin Son Aşaması (Ocak 1920-Temmuz 1920) ve Sonrası

Şam Hükümeti nezdindeki girişimlerinin de tesiriyle al-Salaş'ın Deyr'den çıkarılması için harekete geçildi. El-Ahd el-İraki'nin önde gelen üyelerinden Mevlüd Muhlis beraberinde 2 makineli tüfek, ve bir piyade birliği ile 17 Ocak 1920'de Deyrizor'a geldi. (BOA, DH.EUM.AYŞ. 31/86/10, 29 Kanun-ı sani 1336/1920). Ramazan Salaş ve yanındaki diğer subaylar Halep'e döndü. Mevlüd Muhlis Deyr'e geldikten hemen sonra burada yerel hükümeti organize etmeye başladı aynı zamanda Deyr'de İngiliz karşıtı bir havanın oluşturulması için de girişimlere başladı (Arab Bulletin, 1986, IV: 75, Tauber, 1991, 23/3: 373-374). Halep ve Şam'daki el-Ahd el-İraki'nin desteğiyle 250 subay ve asker ve Iraklı gönüllü 1920'nin ilk yarısında Deyrizor'a gelmeye başladı. Buraya gidenler arasında Gazze ve Cobur aşiret şeyhlerinin de olduğu öğrenilmişti. Gelen aşiret reislerinden Musul'a karşı yapılacak harekatta destek istenmişti. Bunlardan Gazze meşayih harekete katılmak için 10.000 lira istemiş ve Mevlüd Paşa'nın da bizzat harekete katılmasını ya da resmi emir vermesini istemişti. Bu konuda bir uzlaşmaya varılamamıştı. Deyrizor adeta bir propaganda merkezi olarak İngiliz karşıtlığı içindeydi. Propagandanın ana söylemi İngilizlerin Irak'tan çıkmak zorunda kalmasının temin edileceği idi. Mevlüd Muhlis İngilizlere zarar vermek için kabile şeflerine yüklü ödemeler yapıyordu. Şam'daki Arap Hükümetinden destek alıyorlardı. Yani finansman kaynağı Şam Hükümetiydi. Bu arada İngiliz birliklerine yönelik saldırılar 1920 Şubatında başladı ve Martta da devam etti. Ancak aynı süreçte Deyrizor'daki Arap işgalciler arasında nüfuz mücadeleleri kendisini gösterdi. Mart 1920'de Deyrizor'a dönen Ramazan Salaş kendisinin yerini haksızca aldığını düşündüğü Mevlüd Muhlis'e karşı oldukça öfkeliydi. Ona karşı Deyr'de faaliyete başladıktan sonra Muhlis'in aleyhine kullanabileceği bir olay yaşandı. Mevlüd Muhlis Suriye'den Irak'a altın kaçırdıkları için tutukladığı bazı Suriyeli jandarmalara sözü edilen 25000 Türk Lirası değerindeki ödemeyi yapmak için bu miktardan %10 kesinti yapmayı koşul olarak sundu. Kaçakçılar için bu katlanılabilir durumdu. Ancak Ramazan Salaş bunu muhalefeti yükseltmek için kullandı. Deyr'den çıkarılan Ramazan Salaş ve takipçileri kasabanın kuzeybatısındaki Tibni'de kabile kampına döndüler. İngilizlerin Ramazan Salaş'ı kendilerine vermemeleri halinde Deyrizor'u yakmakla tehdit ettiği bu nedenle kasaba halkının Ramazanı kasabaya almadığı da söylenmişti (ATASE, ATAZB, 31/39; Wilson, 1931:235-236). Tibni merkezli Ramazan Salaş kuvvetleri ile Mevlüd Muhlis arasında çekişme devam etti ve bu çekişme el Ahd el İraki'nin isyan planını yavaşlattı. Faysal Ramazan Salaş'ın buradan uzaklaştırmak için

onu İbni Suud nezdinde bir görevle gönderdi (Tauber, 1991, 23/3:377-378; Wilson,1920:235-236). Bundan sonraki Deyrizor merkezli mücadele ve görüş ayrılıklarının neden olduğu silahlı/silahsız çatışmalar devam etti. Bu arada Suriye Kongresi Şam'da 8 Martta toplandı ve Emir Faysal Suriye Kralı [King of Syria (including Palestine)] ilan edildi (TİTE, 18/25, 15 Mart 1920). Türk makamları bu günlerde gelişmeleri yakından takip ediyordu. Amerikalı bir arkeoloğun İngiliz makamlarına verdiği bilgileri alan Türk makamları Suriyelilerin “ne Fransızlara ne de İngilizlere güvenleri kalmadığını, Milli Müdafaa yolunu seçtiklerini” yazıyorlardı (ATASE, İSH, 202/182; Arab Bulletin, IV: 114). Türk Milli Mücadelesinin resmi sesi olan Hâkimiyet-i Milliye bu gelişmeleri milliyetçi bir dille satırlarına taşıyordu (“Arabistan”, 1920: 4, Kazım Karabekir, “Suriye ve Arabistan”, 1920). Bundan sonra bölgedeki mücadele devam etti. Hatta Mart 1920’de Ramazan Salaş Salahiye’deki İngiliz *picuet* (ileri karakol birlikleri) saldırdı (Arab Bulletin, C. IV:76). İngiliz basınında Türklerle bağlantılı olduğu konusunda kuvvetli ihtimaller olduğuna dair haberler yer alıyordu. Türklerle Ramazan Salaş arasında kesin bir bağ olduğunu söylemekte zorlanılsa da Mustafa Kemal’in Araplarla ortak bir sınır içerisinde olmak konusundaki isteğini hiç inkar etmediğine bu sınırın Fransız bölgesi Suriye, İngiliz bölgesi Mezopotamya’dan hatta “*nefret edilen Haşimi sülalesinin Şam’ını da içine aldığına*” değiniliyordu (“Nationalist intention” 1920: 15).

Bu algı politika belirleme noktasında belirgin bir faktör değildi. Irak ile Suriye arasındaki sınırı belirlenmesi gündeme geldiğinde bunun Arap ve İngiliz yetkililerin katılacağı bir komisyon aracılığıyla yapılması yani Suriye ve Irak arasında geçici sınırı belirlemesi kararlaştırıldı (Bell, 1920: 138). Söz konusu komisyon 5 Mayıs 1920’de toplandı ve Suriye ve Irak arasındaki sınırı belirledi. Ebu Kemal ve el Kaim arasından geçen Fırat üzerinden sınır belirlendi. Bu noktada Arap temsilciler sınırın Vadiyi Havran’dan geçmesinde ısrar ettiler. Ebu Kemal’den İngilizler çekildi. Az miktarda asker el Kaim’de kaldı geri kalanı Ane’ye çekildi. Ancak İngiliz postalarına saldırılar devam etti. El Kaim’deki İngiliz kuvvetinin üstlendiği çok kısıtlı operasyon yetkisine rağmen iletişim ve iaşeye ilgili çok fazla güçlük vardı bu nedenle el Kaim karargâhının İngilizlerce boşaltılması gündeme geldi (Tauber, 1991, 23/3: 377-378). Buradan da çekilen İngiliz birlikleri Araplar üzerinde İngilizlerin zayıflığı olarak yorumlanacak bir etki bıraktı (“Reasons”, 1920, s. 9). 3 Haziranda bir grup Sherifian Officier (Şerif Hükümeti resmi görevlisi) ve 300 Şammar Cerba kabilesi üyesi Telafer’e saldırdı. Ertesi gün Musul’dan Telafer’e çok sayıda noktada İngiliz subayları öldürüldü (Arab Bulletin, C. IV: 116). Telafer’deki olayla ilgili L.F. Nalder’ın hazırladığı raporda Arapların Deyrizor’a yerleşmesinden sonra bir merkez haline geldiğini hükümet karşıtı toplantıların yapıldığı, Türk hükümetinin aktif desteğine dair iz olmasa da Nisibin’den erzak aldıklarına dair bilgiler olduğuna değiniliyordu (CAB, 24/111/1, 25 Haziran 1920). Diğer taraftan bu çalışmanın odak noktasında olan Deyrizor’un 1920 Temmuzundan yani Fransız işgalinden sonraki sürecine bakıldığında işgal karşıtı hareketlerin merkezi konumunda olduğu görülmektedir. El-Cezire kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa bölgeye yakınlığı nedeniyle çok stratejik bir konumdaydı. Bu konuda 17 Ekim 1920’de (17-8-1336) çok önemli bir rapor yazmıştı. Öyle ki Deyr’de bulunduğu bildirilen “*Cemiyet-i Arabiyyenin.. yardım ve talimat talebi*” ile Türk yetkililer ile irtibat kuran Mahmud Nedim Bey isimli yetkili Fransız ve İngilizlerle mücadele için hazırlıktaydı. Buna göre Deyrizorlular Suriye’den ziyade Irak’a bağlı olarak Hükümet-i Osmaniye’ye bağlanmak istiyordu. Haberi getiren Mahmud Nedim Bey’e Halep ve Zor’a Arap isteklerine aykırı bir biçimde hareket düşünülmediği bildirilmişti. “*Bizim Haleb’i ve Zor’u işgale Arap amali milliyesi aleyhinde hareket niyetimiz yoktur. Yalnız sırf İslamiyet nokta-i nazarından Arapların ve o meyanda Deyrizorluların hâlâsına muaveneti arzu ederiz*” denilmişti. Desteğin işgal altındaki diğer şehirlerin tahliyesini kolaylaştırmak gibi daha pragmatik hedefleri olduğu da açıktı. Bu saldırıların Antep’in tahliyesini mümkün kılacağını düşünüyorlardı. Ancak plan daha kapsamlı görünüyordu. Nihat Paşa Antep gibi şehirlerin tahliyesi mümkün olursa Arap milliyetçilerine Fransız karşıtı harekatta fiili olarak yardım edebileceklerini söylemiş, Mahmud Nedim Bey isimli ziyaretçi bu genel çerçeveyi kabul ederek Deyrizor’a dönmüştü (ATASE, İSH,

763/65, 17 Ekim 1920). Nihat Paşa, Mahmud Nedim Beyle vardıkları konsensüsü açıklıyordu: Suriye’de Fransızları, Irak’ta İngilizleri milli kuvvetler ile meşgul edeceklerdi. Antep ve civarında Fransızların çıkarılması için Gazze şeyhi Hacim Beğ alayının işbirliğine gidilecekti. Fransızlarla Arap Hükümeti arasında bir işbirliği olursa bu tanınmayacak ve direniş gösterilecekti. Iraktaki aşiretleri destekleyerek Deyrizor’daki kabileler buradan çekilmek zorunda kalırsa Türk Milli Mücadelesi sahasına çekilerek buradan mücadeleye devam edilecekti. Şimdilik kendilerine cephaneye verilerek yardım edilecekti. Bu kapsamda 10 sandık Alman cephanesi, 20 Rus tüfeği ve 10 sandık cephanesi, 50 büyük çaplı mavzer sekiz sandık cephanesi, dört sandık L çaplı mavna cephanesi 5 sandık tüfenkcik bombası 54 mermisi verilmişti. Yazının devamında tüm bu gayretlerin “ilk fırsatta Musul’un istilası” için yapıldığı belirtiliyordu. Deyrizor’u içine alan Halep ve Fırat arasında bulunan bütün aşiretlerin böyle bir harekette Osmanlı’ya karşı hareket etmemelerini temin etmek için Acemi Paşa’yı Mardin’e gönderdiğine değiniliyordu (ATASE, İSH 763/65a, 18 Ekim 1920). Bu konsensüsün ne kadar işlediğini ortaya koymak için Türkler açısından hedef olan Antep gibi Fransız işgalindeki şehirlerin tahliyesini mümkün kılan Ankara Antlaşması’nın (20 Ekim 1921) arkasından gelen sürece bakmakta fayda vardır. Bu antlaşma Suriye bölgesine yönelik Türk politikasında belli oranda bir değişimi beraberinde getirmiştir. Buradaki Fransız karşıtı gruplarla açık işbirliğine girmekten kaçınmıştır. Ancak Türk milli mücadelesinin başında Mustafa Kemal’in resmi söylemlerine yansıyan uzak-yakın İslam coğrafyalarının bağımsızlığına yönelik istek dile getirilmiş, el altından ve kapsamı çok net olmayan yardımlar yapılmaya devam etmiştir. Zira bundan sonraki aşamada Türk tarafının Musul’a yönelik girişimlerde Deyrizor’un durumunu ve işgal karşıtı gruplarını önemseydiğini söylemek mümkündür.

Savaş sonrası sınırlarının belirlenmesi sırasında İngilizlerin kararı çerçevesinde ve Arap mücadelesinin bir getirisi olarak Arap milliyetçiler Deyrizor ve Ebu Kemal’i İngilizlerden almışlardı. Üçüncü aşama olarak Ane’yi ele geçirmeyi istiyorlardı. Ane’den sonraki aşamanın da Musul olabileceği söyleniyordu. Bu süreçte Türk Milli Mücadelesinin oldukça önem verdiği Musul’a yönelik girişimlerde Araplarla işbirliği devam etmişti. Mevlüd Muhlis’in Şam’a dizanteri olup dönmesinden sonra Deyrizor’a 20 Haziran’da yeni mutasarrıf Mustafa al-Qanawati atandı. Bu arada Ane’deki İngiliz askerleri Irak isyanının çıkmasında sonra buradan çekildi. (Vinogradov, 1972, 3/2: 123-139) Ancak Ane Suriye’ye değil Irak’a bağlı kaldı zira Suriye bağımsızlığını Fransa’nın Suriye’yi işgal ettiği Temmuz 1920’de kaybedecekti. Oldukça ironik olan ise Ane ve Deyrizor’un Suriye’ye bağlı bir biçimde Temmuz 1920’de Fransız işgal sahasına girmesi olacaktı (Tauber, 1991, 23/3: 373). Nisan 1920’de toplanan San Remo Konferansı Büyük Suriye Krallığını tanımayarak Suriye ve Lübnan’ı Fransız mandası olarak dizayn edecekti. Suriye’nin resmen Fransız mandası olarak belirlenmesinin İngiliz-Fransız ittifakının ortaya koyduğu bir karar olmasına rağmen savaş sırasında ve savaş sonrası düzenlemelerde pek çok defa kendini gösteren İngiliz-Fransız mücadelesini Suriye’deki milliyetçilerin İngilizler tarafından desteklenmesi gibi şayiaları bir hayli yükselttiği de gerçektir. Bazı Türk istihbarat bilgilerinde İngilizlerin Suriye’de yerli halkı Fransızlar aleyhine kıskırttığı, Arap Hükümeti’nin İngiliz Hükümeti’nden çok miktarda elbise, silah ve cephaneye aldığına değiniliyordu (TİTE, 28/21, 19 Nisan 1920, TİTE 28/83, 4 Mayıs 1920). Ankara Antlaşması’ndan sonra Milli Mücadele’nin Fransız işgal sahasındaki bölgelere yönelik desteğini devam etmiştir. Lozan Konferansı’nda görüşmelerin özellikle Musul konusu yüzünden çıkmaza sürüklendiği günlerde bu bölgedeki Müttelikler ile Anadolu hareketini yürütenler arasında yeni bir çatışmanın yaşanabileceği yönünde bir hava esmişti. Bu süreçte stratejik konumundan ötürü Deyrizor’un Fransızlara bir hareket üssü oluşturmamasından çekiniliyordu. 13-6-1339 (13 Ağustos 1923) tarihli ve “*zata mahsus pek mevsuk ve acil*” ibareli belgede Fransızların Suriye mıntıkasında kısmen Deyr kısmen de Halep civarında olmak üzere bulunmalarından dolayı hududa çok yakın oldukları, Lozan müzakereleri kesintiye uğradığı takdirde Fransızların bu mıntıkada “*harekatı harbiyeye kıyam etmeleri*”nin muhtemel olacağına değiniliyordu. Yani Deyrizor’un Fransızlar tarafından bir hareket noktası olarak kullanılmasından

çekiniliyordu. Böyle bir hareketin gerçekleşmesi durumunda kısa zamanda çok sayıda efradın askere alınmasının gerekeceği, mahalli seferberliğin ilan edilmesi bilhassa makinalı tüfeğin süratle ikmaline ihtiyaç duyulabileceği hatırlatılıyordu (ATASE, 1623/44, 13/6/1339). Ancak Lozan konferansı diplomatik açıdan sorunu bir takvime bağlamış ve muhtemel görülen çatışmalar yaşanmamıştı. Deyrizor operasyonunu gerçekleştiren Ramazan Salaş'ın, işgal karşıtı mücadelesindeki yol haritasına bakıldığında diğer bazı Osmanlı kökenli Arap subayları gibi Fransız Manda idaresi tarafından Ürdün'e sürgüne gönderildiği görülmektedir. Ancak Eylül 1925'te Cebel-i Havran'a döndükten sonra Fransız karşıtı mücadeleye devam edecekti. 1926'da patlak veren ve Fransız manda idaresini çok zor durumda bırakan isyanın hazırlık aşamasında Ramazan Salaş oldukça kritik bir rol oynamıştı. el-Nabk bölgesindeki köyleri ziyaret eden Ramazan Salaş ve beraberindeki Cuma Savsak, halkı "*Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı gibi*" mücadeleye davet etmiş, köylerinin tıpkı 1920'nin Ankarası gibi olduğunu söylemişti. Gerçekten de Müslüman ve Hristiyan köylüler arasında Mustafa Kemal imajı çok popülerdi. Mustafa Kemal'den ve başarıya ulaşan hareketinden Ramazan Salaş etkilenmişti (Provence, 2017: 41, 116, 121, 122, 136; Polat, 2019: 248-251).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Deyrizor'u hedefleyen Ramazan Salaş'ın ve beraberindekilerin 1919 Aralığında başlattığı hareket Osmanlı Devleti'nin siyasi ömrünün sonunda ortaya çıkan tablonun bir neticesiydi. İmparatorluk dağılmıştı ancak İmparatorluğun tebaası olan beşeri unsurlar hemen yeni siyasi oluşumların birer parçası haline gelmemişti. Kaldı ki bu oluşumlar bölgeden olmayan devletlerin çizdiği yapay sınırlarla belirlenmeye çalışılıyordu. Sınırı belirleyen bölgede aşiretlerin tutumları muğlaktı. Bu ortamda Türk Milli Mücadelesi ile bölgesel aktörlerin ilişkilerinin mütarekeden sonra sona ermediği gibi ilişkiler bölgeye yakın kesimde görev yapan kumandanlar vasıtasıyla istihbarat toplama, aşiretleri İngiliz, Fransızlara karşı kışkırtma şeklinde devam etti. Genel kanaat, bölgedeki belirleyici aktörlerin Araplar ve himayeci devletler olduğu şeklindeyse de gizli, açık biçimde Osmanlı/Türk faktörünün Deyrizor operasyonunda ve ertesinde kendisini gösterdiği belgeler incelendiğinde görülebilmektedir. Bu etki Ramazan Salaş'ın şahsında net biçimde görüldüğü üzere kökenlerini İstanbul'daki Aşiret Mekteplerinde alınan eğitim süreci kadar derinlerden alabilmekteydi. Ya da sınırı oluşturan bölgede resmi aktörlerin nomadic yapıyı mobilize etme girişimleri şeklinde birbirinden farklı biçimde işledi. Milliyetçiliğin modernite ile birlikte ortaya çıkması sınırdaki topluluklar için bağlı oldukları etnik millet kimliğinin yanında yaşam biçimlerinin ortaya çıkardığı hareketliliği kısa zamanda ortadan kaldıramazdı ve bu mümkün olmadı. Bu hareketliliğin motivasyonunda Türk yetkililerin etkisi ve teşviki tartışmalı olmakla birlikte sınırdaki yetkililerle iletişimleri güçlüydü ve özellikle işgal kuvvetleri nezdinde Deyrizor olayının Türklerin teşvikiyle yapıldığının düşünülmesi bölgede yürütülen politikaların bir sonucuydu. İşgal karşıtı beyannameler, propagandistlerle mücadelenin sınır ötesinde işbirliği yaptığı isimler eski Osmanlı subayı/görevlisi ve yeni oluşumlarda memnun edilememiş isimlerdi. Deyrizor'un ele geçirilmesi sırasında yaşananların Omer Bartov ve Eric Wietz'in genel çerçevesini çizdiği "shatter zone (kırılan sınırlar)" ifadesinde ortaya konulan sürecin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür (Bartov & Wietz, 2013).

EK 1: Deyrizor Şehri ile Şam Arasındaki Tedmür Harabeleri

Kaynak: Atatürk Kitaplığı, Krt_014748

Kaynakça

ATASE, ATAZB, 28/29.

ATASE, ATAZB, 30/42.

ATASE, ATAZB, 31/3.

ATASE, ATAZB, 31/39.

ATASE, İSH 1329/14.

ATASE, İSH 1623/44.

ATASE, İSH, 109/121.

ATASE, İSH 195/92.

ATASE, İSH 20/259.

ATASE, İSH 201/130.

ATASE, İSH 202/182.

ATASE, İSH 204/102.

ATASE, İSH 30/34.

ATASE, İSH 30/44.

ATASE, İSH 48/66.

ATASE, İSH 641/57.

ATASE, İSH 763/65.

ATASE, İSH 8/62/1.

BOA, BEO, 4315/323581.

BOA, DH.EUM.2.ŞB, 3/60.

BOA, DH.EUM.AYŞ. 31/86/3.

BOA, DH.KMS, 48/55.

BOA, DH.KMS, 57/2.

BOA, DH.KMS., 53/2.

BOA, DH.ŞFR, 612/26/1.

BOA, DH.ŞFR. 451/114.

BOA, DH.ŞFR., 443/23.

BOA, DH.ŞFR., 580/153.

BOA, DH.ŞFR., 597/123.

BOA, DH.ŞFR., 598/4.

BOA, DH.ŞFR., 612/26.

BOA, DH.ŞFR., 636/1.

BOA, HR.SYS. 2463/54.

BOA, MF.MKT., 1202/43.

TİTE, 18/43.

TİTE, 18/25.

TİTE, 28/21.

TİTE, 28/83.

TNA, FO, 371/2143.

TNA, CAB, 24/111/1.

Advance in Syria. (1921, Feb. 1). *The Times*.

Akşin, S. (1980). Turkish Syrian relations in the time of Faisal (1918-1920). *Turkish Yearbook of International Relations*, (20), 1- 17.

Amal, V. (1972). The 1920 revolt in Iraq reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 3(2), 123-139.

Arabistan. *Hakimiyet-i Milliye*. 1 Kanun-ı sani 1336 (1920).

Askeri tarih belgeleri dergisi.(2004). Sayı: 118, ATASE Yay., Ankara.

Askeri tarih belgeleri dergisi. (2007). Sayı: 120, ATASE Yay., Ankara.

Atatürk, M. K. (2014). *Nutuk*. İstanbul: YKY.

Bartov, O., & Weictz, E. D. (Eds.). (2013). *Shatterzone of empires*. Bloomington: Indiana University Press.

Baykal, B. S. (1989). *Heyet-i Temsiliye kararları*. Ankara: TTK Yay.

Bell, G. (1920). *Review of the civil administration of Mesopotamia*. London.

Birinci dünya harbinde Türk harbi Irak-İran cephesi 1914-1918 (2002). 3. Cilt 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Bostan, İ. (1986). Zor Sancağı'nın îmar ve ıslahı ile alakâli üç layiha. *Osmanlı Araştırmaları içinde*. (C. VI, ss. 163-220). İstanbul.

Bostan, İ. (1994). Deyrizor. *TDV İslam ansiklopedisi içinde* (C. 9, ss. 268-269). İstanbul.

- British documents on foreign affairs: reports and papers from the foreign office confidential print, 1985-1997.* (General Editors: Kenneth Bourne and Cameron Watt), Part II, Vol. 1, The Ends of the War, 1918-1920, University Publications of America.
- Deir-ez-Zor Raid. (1919, December 22). *The Times*, p. 11.
- Euphrates raiders' Losses. (1920, Jan., 23). *The Times*. p. 11.
- From our own correspondent. Nationalist intention. (1920, March 3). *The Times*.
- Gelvin, J. L. (1998). *Divided loyalties: nationalism and mass politics in Syria at the close of empire*. University of California Press.
- Hurewitz, J. C., (1979). *Diplomacy in the near and middle east: a documentary record*, 2 vols (2nd Ed). Haven.
- Karabekir, K. (29 Mart 1920). Suriye ve Arabistan. Mısır'da vaziyet. *Hakimiyet-i Milliye*.
- Kedourie, E. (1976). *In the Anglo-Arab labyrinth: The McMahon-Husayn correspondence and its interpretations 1914-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loder, J. De V., (1923). *The truth about Mesopotamia, Palestine, and Syria*. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Méouchy, N. (2010). From the great war to the Syrian armed resistance movement (1919- 1921): The military and mujahidin in action. In H. Liebau, K. Lange, D. Hamzah & R. Ahuja (Eds.), *The world in world wars*. Leiden: Brill.
- More trouble on the Euphrates. (1920, Oct. 16). *The Times*.
- Polat, Ü. G. (2019). *Türk-Arap İlişkileri-Eski eyaletler yeni komşulara dönüşürken 1914-1923*. İstanbul: Kronik Yay.
- Provence, M. (1993). *The great Syrian revolt and the rise of Arab nationalism*. Austin: University of Texas Press.
- Provence, M. (2017). *The last Ottoman generation and the making of the modern middle east*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raid by tribesman in Mesopotamia. British official imprisoned.(1919, Dec. 16). *The Times*.
- Reasons for dissatisfaction. (1920, Sept. 6). *The Times*.
- Rebel leader's impudent request. (1920, Jan. 3). *The Times*.
- Rogan, E. L. (1996). Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes (1892–1907). *International Journal of Middle East Studies*, 28(1), 83-107.
- Rothwell, V. H. (1970). Mesopotamia in British War aims, 1914–1918. *The Historical Journal*, 13(2), 273-294.
- Sabis, A. İ. (1951). *Harp hatıralarım* (C. 2). Ankara: Güneş Matbaası.
- Selek, S. (1987). *Anadolu ihtilali*. İstanbul: Kastaş Yay.
- Sonyel, S. (2014). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika* (C. I). Ankara: TTK Yay.
- Tanör, B. (2002). *Yerel kongre iktidarları (1918-1920)*. İstanbul: YKY.
- Tauber, E. (1995). *The formation of modern Syria and Iraq*. London: Frank Cass.
- Tauber, E. (1991). The struggle for Dayr al-Zur: The determination of borders between Syria and Iraq. *International Journal of Middle East Studies*, 23(3), 361-385.

- Tauber, E. (1994). Syrian and Iraqi nationalist attitudes to the Kemalist and Bolshevik movements. *Middle Eastern Studies*, 30(4), 896-915.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları* (C. 1, Devre 1, İçtima 1).(1985). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- The Arab bulletin, bulletin of the Arab bureau in Cairo, 1916-1919* (Vol. IV).(2007). Archive Edition Ltd.
- The Deir ez-Zor raid. Kurdish chiefs' disavowal. (1919, Dec. 29). *The Times*.
- Thomas, M. (2003). Bedouin tribes and the imperial intelligence services in Syria, Iraq and Transjordan in the 1920s. *Journal of Contemporary History*, 38(4), 539-561.
- Thompson, E. (1999). *Colonial citizens: republican right, paternal privilege, and gender in French Syria and Lebanon*. New York: Colombia University Press.
- Townshend, C.V. F. (1920). *My Campaign*. London.
- Türk Dış Politikası*, C. I. (2012). (Ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yay.
- Umar, Ö. O. (2003). *Türkiye-Suriye ilişkileri (1918-1940)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Yenen, A. (2020). Envisioning Turco-Arab co-existence between empire and nationalism. *Die Welt Des Islams*, 60, 1-41.
- Wilson, A. T. (1931). *Mesopotamia, 1917-1920: A clash of loyalties*. London.